

ברכה פישלר

הלצה הבאה במליצה*

א

לשונו של חיים הזז עשירה, כידוע, במלים נדירות, בצורות חריגות ובצירופים מפתיעים. רשימה זו תעסוק בצורה אחת מאלה: "כְּטָעוֹת". וכך כותב הזז ברומן הראשון שלו, **בישוב של יער** (תל-אביב-ברלין 1930; הניקוד במקור):

ולכך אומרת לו סלבה בכל פעם בלשון של "כְּטָעוֹת" ושחוק: - צורבא מרבנן ובור מדאורייתא... (עמ' 53)

- עושה אתה לד, אישי, "כְּטָעוֹת", אוי ואבוי להם לשונאי ציון. חוכא וטלולא בעולם, כן? (עמ' 108)

המלה השנייה בצמד המלים "כְּטָעוֹת" ו**שחוק**, באה לפרש את הראשונה, בחינת "שניים שהם אחד". במובאה השנייה **חוכא וטלולא** מבאר את "כְּטָעוֹת" הנזכר קודם. "כְּטָעוֹת" היא אפוא הלצה, לצון, צחוק. המרכאות בצדי התיבה "כְּטָעוֹת" בשתי המובאות מסמנות לקורא שהמחבר משתמש במלה שלא במשמעה המקובל, ואף לא בשימוש המתבקש מצורתה: שהרי לכאורה היא פותחת בכ"ף הדמיון, כאילו היא תואר הפועל, אך למעשה היא נוהגת כשם עצם.

ב

יעקב כנעני הביא במילונו **אוצר הלשון העברית** את הערך "כְּטָעוֹת" באות כ"ף, וכלל שתי מובאות מתוך ספרו הנזכר של הזז, **בישוב של יער**.

* רשימה זו מבוססת על נתונים שנאגרו במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. וזכורה לטוב פרשת גִּדְלַת מרדכי מישור, אשר בשבילי היידיש נחני בארח מישור.

וכך הוא מגדירו: "כאלו היה זה טעות, ובהשאלה, כנוי לליצנות". הגדרה זו מניחה מעבר טבעי מן המשמעות 'שגיאה' למשמעות 'לצון', ואין הדבר מובן מאליו. זאת ועוד: העובדה שכנעני מציב את הערך הזה באות כ"ף, מצביעה על כך שהוא רואה את האות הראשונה כחלק מן המלה, אבל בהגדרת הערך מתפרשת הכ"ף ככ"ף הדמיון, ואין היא חלק מהמלה.

פתקאות בכתב ידו של כנעני המכילות את המובאות וההגדרות למילונו, ניתנו לאקדמיה ללשון העברית באדיבותה של בתו, נחמה כנעני, עם תום כתיבת המילון. בפתק הנוגע לענייננו נכללת מלה נוספת בהגדרת הערך: **פְּתָבוֹת**. מלה זו, כמובן, סותמת יותר מאשר היא מפרשת (וראה ערך "פְּתָבוֹת" באותו הכרך), ואם הקשר בין **כְּטָעוֹת** לליצנות טעון הסבר, הקשר בין **כְּטָעוֹת** ל**כְּתָבוֹת** על אחת כמה וכמה. משום כך, כנראה, ויתר עליה כנעני בגרסה שבדפוס.

ג

כְּטָעוֹת מזדמנת ב**בישוב של יער** ארבע פעמים נוספות. שתיים מהן במעמד שמני ובלוויית מלת שלילה אדורביאלית:

- אפס בכל זאת... מה משמע? חס וחלילה! נו, **בלא כְּטָעוֹת**?

- **בלא כְּטָעוֹת**! (עמ' 342)

באמת לא ידעת, חה חה חה... אוי, לא אוכל מפניך. אבא, **בלי כְּטָעוֹת** לא ידעת? (עמ' 178)

הסיפה "**בלי כְּטָעוֹת** לא ידעת" היא פסוקית נרדפת לפסוקית שברישת: "**באמת לא ידעת**". **כְּטָעוֹת** ו**באמת** הם צמד ניגודים בדומה ל**בצחוק** ו**באמת** בלשונם של הילדים כיום.

הצורה **כְּטָעוֹת** נתפשה כשם עצם אצל הזז (והשווה כנעני). כדי שתשמש בתפקיד אדורביאלי הפכה לצירוף יחס והוסיף למ"ד בראשה. כך נוצר לכאורה גיבוב של אותיות היחס:

נטל לְכְּטָעוֹת את הקילון, וזה הקילון, רכון, דע, על פי הבאר ועומד... (עמ' 30)

בודניק לא לְכְּטָעוֹת כעס. ועד היכן כעס? - עד שלא בקש לבוא לארוחת הערב: (עמ' 395)

פירושה של הצורה ל**כְּטָעוֹת** הוא אפוא 'בצחוק', בדרך הלצה'.

ד

לפני כשנתיים פרסם דוד גולינקין בכתב העת **סיני** (כרך קו [תש"ן], עמ' קעה-קפג) מאמר בשם: "המלה 'קטפות' בעברית ו'קאטאוועס' בידיש – מקורותיה פירושה ומקורה". המחבר סוקר את גלגולי המשמעות והצורה של מלה זו ומתחקה אחר מקורה האטימולוגי.

גולינקין מונה בתוך השאר פתגמים בידיש המדוברת, שמלה זו שותפת בהם, ומציין שמשמעה בכולם 'צחוק, הלצה, בדיחה, משחק וכדומה' (עמ' קעה-קעט).

המחבר מזכיר צורות רבות נוספות מלבד **קאטאוועס** ו**קטפות** שבכותרת מאמרו: קוטפות, קטאוות, קטאבות, כתבות, כטובות, כטבות, כטבית. הוא גם טוען, שלמרות הניסיונות לתלות מלה זו במקור עברי, מקורה לועזי: יווני או סלאבי. למותר לציין שמלה זו בכל צורותיה והקשריה היא שם עצם.

במאגר הספרות החדשה שבמפעל המילון ההיסטורי נמצאה צורה לועזית נוספת, והיא מופיעה בשני ספריו של יוסף פרל, בעל הסאטירות **החריפות על החסידות והחסידים**:

והתחיל המשרת לחרוד חרדה גדולה עד מאד, כי ראה שזאת הוא אינו **קיטאוויס**.
(מגלה טמירין, וינה 1819, דף כג ע"א)

מה שאני ראיתי בהענינים שלי לא יוכל שום אדם להכחיש לי הזאת **קיטאוויס**.
(בוחן צדיק, פרג 1838, עמ' 22)

והעולה מדברינו, שלרשימת הצורות של גולינקין יש להוסיף עוד שתי צורות: האחת בכתב לועזי **קיטאוויס**, והשנייה "מחופשת" כצורה עברית, **כטעות**.

ה

כיצד מתקשרת הצורה **כטעות** עם הצורה **כתבות** או **קאטאוועס**? תשובה לשאלה הזאת עולה מתוך מאמרו של אוריאל ויינרייך "העברית האשכנזית והעברית שבידיש: בחינתן הגיאוגרפית" (לשוננו כד [תש"ד], עמ' 242-252; כה [תשכ"א], עמ' 57-80, 180-196). לדבריו (שם, הערה 75), בתהליך

שחל במולדובה במאה הי"ט אירע שינוי פונטי מעניין במלים עבריות במוצאן: בצורות שקדמה בהן תנועת *u* לעיצור *v* מונע נשמט העיצור ונוצר רצף של שתי תנועות. למשל: **מלאך-המוות, קבר-אבות וכתבות**, החלו נהגות *katús, kějvarúes, málxemúes*, במקום *katúvas, kějverúes, málxemúvas*.

הגייה כזאת הייתה שגורה כנראה על לשונו של הזז (יליד סידורוביצי שבאוקראינה), והצורה **כטעות** שיקפה באופן המדויק ביותר את הגייתו: *katús*.

באותה דרך, למשל, נזדהו בהגייתו האשכנזית של הזז **מוות ומעות**, והגייה זו אפשרה ללשון "משפט מעות" להישמע כמו "משפט מוות", וליצור משחק מלים במשפט "לא היה להם משפט מעות והדלות תסוב על צרותיה" (**דלתות נחושת**, תל-אביב תשט"ז, עמ' 113; וראה דב סדן, "לשון ספר וספר", **לשונו לעם ז** [תשט"ז], ט-י, עמ' 13).

הזז בחר בצורה עברית בעלת משמעות (**כ + טעות**) כדי לשקף את הגייתו, כפי שאחרים בחרו בצורה עברית אחרת בעלת משמעות (**כתבות**) כדי לשקף את מסורת הגייתם.

אלא שבחירתו של הזז – בניגוד לצורה **כתבות** – יוצרת סתירה בין צורתה "העברית" כהרכב אדוורביאלי, לבין התפקיד "היידי" כשם עצם. כיצד פתר הזז סתירה זו ראינו במובאות לעיל, פרקים ב-ג.

1

הנטייה לקשר את המלה **קאטאווס** אל צורה עברית ניכרת גם במקומות נוספים ובדרכים שונות. במאמר הדין בדרכים להרחבת הלשון העברית, יוסף קלוזנר כותב:

ולא רק אל המלים המצויות בספרות ראוי לשום לב, כי אם גם אל המלים העבריות השומות בפי ההמון המדבר זרוגנית, כי לפעמים מוצאן עברי, אך השתבשו והשתגאו [=נעשו שגויות] מאד, כמו למשל "**כתבות**", שהוראתה הראשונה היתה כתיבת דברים קלי ערך (קרוב למוכן שקבלה בזמננו המלה **כתבנות**, עין "שרשי לבנון"), וכעת משתמש בה ההמון להוראת שחוק והתול.

(שפת עבר שפה חיה, קרקא תרנ"ו, עמ' 36)

קלוזנר סובר שמקור המלה בעברית, ואילו יוסף חיים ברנר משתמש בה בדרך הלצה, בבואו לגנות את אנשי ארץ-ישראל הכותבים בעיתונות היהודית באירופה:

מובטחני שאם הכתוב אומר "ומכתבים עמל כתבו" אין כונתו אלא לכיזא באלה ה"כתבים" מא"י לעתוני חוץ (או ה"קאטאוועס-טרייבער" כמו שלץ מדבר-ז'רגון היה אומר).

("רגשים והרהורים", הפועל הצעיר ג, גל' 7 [1910], עמ' 10)

"מעשה כתבות" זה של ברנר בנוי על השוני של שני הכתיבים של מלה זו: הכתיב היידי קאטאוועס והכתיב ה"עברי" כתבות. ברנר משתמש במלה זו (על שתי צורותיה) כאמצעי דרשני המתווך בין הפסוק (ישעיהו י, א) שעליו הוא נסמך לבין "כתבי החוץ", מושא דרשנותו הליצנית. הצירוף היידי קאטאוועס-טרייבער, שפירושו 'הנוהג בליצנות', 'העושה מעשי ליצנות', משקף את דעתו של ברנר על כתבי חוץ אלו.

ז

ברירת הצורות כתבות (קלוזנר), קיטאוויס (פרל), כתבים-קאטאוועס-טרייבער (ברנר) וכטעות (הזז) אינה שרירותית, והיא מוסרת לנו מידע על מגמותיהם של המחברים המשתמשים בהן:

קלוזנר עסוק בחשיפת מקורן העברי של מלים זרות, שכן עיקר עניינו הרחבת הלשון העברית, והצורה כתבות משרתת מגמה זו.

ברנר עושה שימוש הומוריסטי באותו גיזרון שמציע קלוזנר, אך אין הוא עוסק בשאלה אם יש לו בסיס מדעי אם לאו. די לו בדמיון הצלילי ובאטימולוגיה העממית המקובלת.

פרל, הנוקט צורה לועזית ככתבה, מטרתו פְּרודית: הוא טורח להשיג אמינות באופן העמדת הדיבור החסידי מזה, וחותר להציגו כשיח ז'רגוני משובש ונלעג מזה.

ואחרון – הזז הפועל בשתי רמות: רמת הסגנון ורמת הלשון. כפרל, מבקש אף הוא לחקות את לשון הדיבור של גיבוריו, אך בניגוד לפרל הוא עושה זאת בעזרת צורה עברית, ובכך הוא קרוב דווקא לקלוזנר. אולם קלוזנר החוקר מתייחס אל עובדה בלשון, ומנסה לתת לה צידוק מדעי, ואילו הזז היוצר מבקש לחדש מלה במסגרת כתיבתו האמנותית.